

Dariusz Nawrot

Uniwersytet Śląski w Katowicach /

University of Silesia in Katowice

 <https://orcid.org/0000-0001-9753-2414>

Biskup Józef Giedroyc i duchowieństwo Litwy w służbie Napoleona w 1812 roku

Summary

Bishop Józef Giedroyc and Clergy of Lithuania in the Service of Napoleon in 1812

This article focuses on the activity of bishop Józef Giedroyc during the war of 1812, and analyzes the attitude of Catholic clergy of Lithuania towards Napoleon and the idea of reconstruction of Polish Kingdom. When Second Polish War started, Polish and Lithuanian clergy had no doubts if to support the French emperor, who created possibility to rebuild their homeland. In 1812, despite the ongoing crisis in relations between Napoleon and pope Pius VII, the Catholic Church in Duchy of Warsaw and in Lithuania supported the war with Russia because of patriotic motives. Despite excesses and even common banditism in first days of the campaign against Russia, the Lithuanian clergy headed by bishops quickly entered the administrative activity of Napoleonic Lithuania. They were involved in restoring the order after peasant uprisings. Catholic clergy participated in all of the anniversaries and key events in campaign against Russia that were solemnly celebrated in Vilnius and other cities. The clergy supported the war effort, hoping, like the rest of society, for restitution of the Polish Kingdom. All hopes were shattered by defeat of Napoleon in Russia.

Keywords: Bishop Józef Giedroyc, Catholic Church in Lithuania, War of 1812, Napoleon

Streszczenie

W artykule, przedstawiając działalność biskupa Józefa Giedroycia w czasie wojny 1812 r., przeanalizowano postawy duchowieństwa katolickiego Litwy wobec Napoleona i idei odbudowy Królestwa Polskiego. Kiedy rozpoczynała się „druga wojna polska”, duchowieństwo polskie i litewskie nie miało wątpliwości, że powinno wesprzeć cesarza Francuzów, który stwarzał możliwość odbudowy ojczyzny. Mimo kryzysu w stosunkach Napoleona z papieżem Piusem VII, Kościół katolicki w Księstwie Warszawskim i na Litwie poparł z pobudek patriotycznych wojnę z Rosją w 1812 r. Mimo ekscesów, a czasem zwykłego bandytyzmu towarzyszącego pierwszym dniom kampanii przeciwko Rosji, duchowni litewscy, na czele z biskupami, bardzo szybko włączyli się w działalność administracji napoleońskiej Litwy. Zaangażowali się w przywrócenie porządku po wystąpieniach chłopskich. Z udziałem duchowieństwa katolickiego uroczyste obchodzono w Wilnie i w innych miastach Litwy wszelkie rocznice oraz kluczowe wydarzenia związane z przebiegiem kampanii przeciwko Rosji. Duchowni wspierali wysiłek wojenny, mając tak jak większość społeczeństwa nadzieję, że jego efektem będzie restytucja Królestwa Polskiego. Nadzieję tę zniweczyła klęska Napoleona w Rosji.

Słowa kluczowe: biskup Józef Giedroyc, Kościół katolicki na Litwie, wojna 1812 roku, Napoleon

Kiedy rozpoczęła się wojna 1812 r., jednym z czynników kształtujących postawę duchowieństwa, tak jak i mieszkańców Litwy wobec Wielkiej Armii Napoleona były obserwowane akty bezbożności żołnierzy francuskich, dopuszczających się antyreligijnych ekscesów i przekształcających kościoły w stajnie lub magazyny¹. Do pierwszych takich wydarzeń doszło w Kownie, w dniu przekroczenia Niemna przez Wielką Armię 24 czerwca 1812 r., gdy po fali upałów przyszło gwałtowne gradobicie i oziębienie. Oddziały gwardii cesarskiej, mimo obecności Napoleona, w poszukiwaniu schronienia i opału zdewastowały kowieńskie domy. Podobnie postępowali żołnierze pułków liniowych². „Na rynku wciąż paliły się ogniska, z domów powynoszone zostały meble, a szyby powybijane. Gdzieniegdzie można było zauważyć co najwyżej Żyda. Jeden rzut oka mówił

¹ D. Nawrot, *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008, s. 370; Z. Choiseul-Gouffier, *Mémoires historiques sur l'empereur Alexandre et la cour de Russie*, Paris 1829, s. 150; M. Zaleski, *Pamiętniki*, Poznań 1879, s. 351.

² A. Dedem van der Gelder, *Mémoires*, Paris 1900, s. 205; A. Saint-Chamans, *Mémoires du Général Comte de Saint Chamans, ancien aide de camp du Maréchal Soult*, Paris 1896, s. 214; R. Sołtyk, *Napoléon en 1812. Mémoires historiques et militaires sur la campagne de Russie*, Paris 1836, s. 32; C. Canitz und Dallewitz, *Denkschriften*, Bd. I, Berlin 1888, s. 86; G. Fabry, *Campagne de Russie (1812)*, publié sous la direction de la Section Historique de l'État-major de l'Armée, t. III, Paris 1903, s. 40.

wszystko. Kowno było miastem całkowicie splądrowanym” – pisał Carl von Martens³. Żołnierze wkroczyli również do kowieńskich kościołów, w których upychali konie, chroniąc je przed kolejnymi ulewami i zimnem. Mieszkańcy Kowna, witający z entuzjazmem Francuzów, zaskoczeni aktami grabieży, zaczęli uciekać z miasta⁴.

Tragiczne wydarzenia w pierwszym zajętej mieście zaboru rosyjskiego stanowiły zapowiedź nieszczęść, jakie wojna w najbliższych tygodniach miała przynieść wyzwalonej Litwie. Nie zjednywało sympatii wojskom Napoleona również niestosowne zachowanie żołnierzy wobec księży. Bandy maruderów i pozbawione dyscypliny oddziały armii nie oszczędzały osób duchownych. Jak donosił Kuczewski, prezydent sądu ziemskiego w Trokach:

Znaczna część żołnierzy, z bronią po lasach tułając się, napadają nocami na dwory [...] po niektórych miejscach ludzi zabijają, jak się stało w moim sąsiedztwie, że księdza Kurlandzkiego, komendarza zawilejskiego, z karabinu ubito [...]. Plebani po parafiach, mając spustoszone kościoły i sami tułając się po miejscach bezpiecznych, nie mają zrzęczności do odprawiania nabożeństw, na uczenie ludu i przyprowadzenie ich do dawnego porządku. [...] Wszyscy jesteście zrabowani⁵.

Jedna z band, składająca się z dezertersów z Wielkiej Armii i wojsk rosyjskich oraz ludzi luźnych, zatrzymała nawet duchownego jako swego kapelana i żeby nie uciekł, trzymała go bez ubrania. W powiecie oszmiańskim:

[...] po zupełnym zrabowaniu ciągle przez dni kilka przez żołnierzy francuskich piechotnych, którzy od komend odłączywszy się, po kilkunastu napadając na dwór Tołociski kapituły wileńskiej posesji, księdza Popławskiego, scholastyka, prałata wileńskiego, do ostatka zniszczyli⁶.

Ekscesy powtarzały się przez cały okres kampanii. Proboszcz miednicki ksiądz Franciszek Uliński pisał do władz:

³ C. von Martens, *Denkwürdigkeiten aus dem Leben eines alten Offiziers*, Dresden–Leipzig 1848, s. 70. L. Lejeune, *Mémoires du Général Lejeune*, t. II, Paris 1896, s. 178, wspominał, że „widząc, jak w oplakany stan, do którego doprowadziła nas burza, przybywamy, ludność całego miasteczka i duchowni jego wielu klasztorów dostarczyli nam mnóstwo jedzenia”.

⁴ Bulletin z 30 VII 1812 r. z Kowna, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Paryżu (Archives du Ministère des Affaires étrangères), Corr. Pologne, Supplément 17, k. 302.

⁵ Kuczewski do Komisji Administracyjnej Departamentu Wileńskiego [dalej: KADW], 10 VII 1812, cyt. za: J. Iwaszkiewicz, *Litwa w roku 1812*, Kraków 1912, s. 365.

⁶ S. Tokarzewski do podprefektury oszmiańskiej, 10 VII 1812, Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (Lietuvos valstybes istorijos archyvas) [dalej: LVIA], f. 1532, a. 1, b. 7, k. 123.

[...] zostając w najokropniejszej sytuacji, nie mam innego środka, jak udać się do łaskawej opieki najwyższej zwierzchności, a to z takiego zdarzenia: 1. Po zrabowaniu pierwszym i zabranii całej gospodarki, na które szkód rejestr podany został do podprefektury powiatu wileńskiego. 2. W dniu 3 octobra na nowo domierzono znaczną szkodę, gdyż umyślnie przez przechodzących Francuzów spalono dwa budynki plebanii, w których czeladź mieszkała, dopiero onych nie mam gdzie umieścić. Dnia 8 października odrynę i karczmę spalono, która była jedynym funduszem zaspokojenia podatków skarbowych, a prawie ledwo co kościół został obroniony. 3. Ogrody warzywne zupełnie spustoszone i wybrane przechodą, a co zaś w polu część jarzyny pozostało, zebrać nie mogę i nie mam po zebraniu gdzie ulokować. Te, które zebrałem, przez przechody ustanne snopami zbierają. Sam nawet nie mam się gdzie przytulić, w szpitalu przebywać muszę. 4. Nabożeństwa nie mogę odbywać dla parafianów, gdyż przeszkodą są przechody wojska francuskiego. Gwałtem wdzierają się do kościoła, który już dwa razy zrabowali. Bieliznę kościelną po pierwszym zrabowaniu co znowu przysposobiłem w powtórny rabunku do szczeru zabrana⁷.

W tej sytuacji Napoleon zrobił wiele, by zjednać sobie duchownych litewskich. Kiedy Wielka Armia wkroczyła na Litwę i zajęła 28 czerwca opuszczoną przez Rosjan stolicę kraju, cesarz Francuzów od początku pobytu w mieście starał się pozyskać litewskie duchowieństwo katolickie. W Wilnie Napoleon prawie codziennie spotykał się biskupem Adamem Kossakowskim i duchowieństwem⁸. Do swej siedziby cesarz wzywał biskupa, by odprawiał msze w kaplicy pałacowej. Jak wynika z zapisków prałata Jana Cywińskiego, biskup odprawiał msze w świąteczne dni 20, 23, 29, 30 czerwca (st.st.), a Napoleon wysłuchiwał ich na stojąco i na kolanach. W pozostałe dni msze odprawiali przysłani przez biskupa duchowni. W dni świąteczne w mszach uczestniczyli liczni wojskowi oraz zaproszeni goście, a po zakończeniu nabożeństw cesarz Francuzów rozmawiał z tymi, którzy na nie przybyli, oraz ze zgromadzonym duchowieństwem. Samego biskupa, przed wyjazdem z Wilna, Napoleon obdarzył pierścieniem z brylantem, a asystujący mu księża otrzymali upominki, zaś klerycy 300 napoleondorów do podziału między siebie⁹. Cesarz zdawał sobie sprawę z wagi pokazania Litwinom, że jest władcą katolickim, co było szczególnie ważne w kontekście konfliktu z papieżem¹⁰. Wiedział, że tak

⁷ F. Uliński do Komisji Rządu Tymczasowego Wielkiego Księstwa Litewskiego [dalej: KRTWKL], X 1812, LVIA, f. 1532, a. 1, b. 7, k. 67.

⁸ M. Baliński, Wilno w 1812 r., Biblioteka Jagiellońska w Krakowie [dalej: BJ], rkps 3087, k. 33.

⁹ Tom trzeci gazet warszawskich od dnia 22 VI 1812 r., Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, rkps 11163, k. 81; K. Voenski, *Akty, dokumenty i materiały dla politycznej i bytowej historii 1812 goda*, t. I, Sankt-Peterburg 1909–1912, s. 253, 414.

¹⁰ Konflikt między papieżem a Napoleonem tlił się od początku rządów pierwszego konsula i nie zakończyło go podpisanie konkordatu, opatrzonego Artykułami Organicznymi.

jak Polacy, są oni przywiązani do swojej wiary. Zyskiwało to szczególne znaczenie przy ekscesach, jakich w trudnych warunkach pierwszych tygodni kampanii dopuszczali się żołnierze Wielkiej Armii¹¹. Również inni dowódcy francuscy, na wzór Napoleona, starali się pozyskiwać duchowieństwo kraju. Wyzwolenie Mińska uczczono 10 lipca 1812 r. uroczystą mszą w katedrze, na którą wszystkie pułki z korpusu marszałka Louisa Davouta musiały wysłać swe delegacje. Katedrę wypełniali obywatele, a chór – damy. Mszę celebrował biskup Jakub Dederko, a po jej zakończeniu generał Emmanuel Grouchy kwestował na biednych¹².

Nowa władza napoleońskiej Litwy – Komisja Rządu Tymczasowego, utworzona z woli Napoleona, już 7 lipca 1812 r. wezwała duchowieństwo do modłów za sukces cesarza Francuzów. Także biskup żmudzki Józef Giedroyc poparł Napoleona, chociaż w 1795 r. był delegatem duchowieństwa i obywateli Księstwa Żmudzkiego do Katarzyny II. Urodził się w 1754 r. w rodzinie Jana, rotmistrza wojsk litewskich. W 1775 r. Józef Giedroyc wstąpił do seminarium wileńskiego i dzięki protekcji stryja Jana Stefana, biskupa inflanckiego, będąc jeszcze alumnem, został kanonikiem inflanckim. Wyświęcony w 1781 r. został proboszczem w Łajzewie, w tym

---

Napoleon chciał podporządkowania Rzymu interesom Francji. Konflikt osiągnął apogeum, kiedy Pius VII nie przyjął kolejnego żądania, poparcia dla blokady kontynentalnej Anglii, uznając, że papież nie powinien angażować się w konflikty między państwami. Odrzucił też karolińskie ambicje Napoleona. Sprzeciw papieża spowodował zajęcie reszty ziem Państwa Kościelnego przez wojska Napoleona. Dnia 10 VI 1809 r. Pius VII ekskomunikował „rabusiów Patrymonium św. Piotra”, nie wymieniając wprawdzie z imienia cesarza Francuzów, ale akt ten doprowadził do uwięzienia papieża 5 lipca i przewiezienia go do Savony. Pius VII ignorował oddawane mu honory i wręcz podkreślał swój status więźnia. Jednocześnie odmówił udzielania inwestytury biskupom nominowanym przez Napoleona, ponieważ był on obłożony ekskomuniką. W nowej sytuacji Napoleon wymusił przeniesienie kardynałów z Rzymu do Paryża, gdzie 17 VI 1811 r. zebrał się synod w Notre Dame, mający udzielić inwestytury kanonicznej nowo mianowanym biskupom francuskim. Obrady synodu jednak nie przebiegały po myśli cesarza. Obecni biskupi złożyli przysięgę na wierność Piusowi VII i zażądali uwolnienia papieża. Wprawdzie w przededniu wojny z Rosją, w czerwcu 1812 r., Napoleon nakazał przewieźć chorego papieża do Fontainebleau, zamieniając więzienie na areszt domowy, ale nie zakończyło to konfliktu między cesarzem a papieżem. J. Tulard, *Napoleon – mit zbawcy*, Warszawa 2003, s. 392–401; *vide*: R. Anderson, *Papa Pio VII (Barnaba Chiaramonti): la vita, il regno e il conflitto con Napoleone nel periodo seguente alla Rivoluzione francese, 1742–1823*, Roma 2000; J. Leflon, *Monsieur Emery l'Église concordataire et impériale*, Paris 1947.

¹¹ R. Sołtyk, *op. cit.*, s. 37; A. Caulaincourt, *Mémoires du Général de Caulaincourt, Duc de Vienne*, t. I, Paris 1933, s. 360–362.

¹² V.G. Krasnânskij, *Minskij departament Velikogo Knâzestva Litovskogo*, Sankt-Peterburg 1902, s. 9; R. von Bomsdorff, *Mitteilungen aus dem russischen Feldzuge an einem Offizier des Generalstabes*, Bd. I, Leipzig 1816, s. 97–98; H. Brandt, *Moja służba w Legii Nadwiślańskiej. Wspomnienia z Hiszpanii oraz Rosji 1807–1812*, Gdynia 2002, s. 174.

samym roku wyjechał jednak na studia do Rzymu. Wrócił na Litwę w 1786 r. przez Francję, Holandię, Niemcy. Stryj wprowadził go do kapituły żmudzkiej, w której w 1788 r. otrzymał godność prałata archidiakona. W 1789 r. został komisarzem na powiat upicki do zbierania ofiar na rzecz publiczną, za co otrzymał order św. Stanisława. W 1790 r., za zgodą papieża, został koadiutorem swojego stryja z prawem następstwa, oraz biskupem orthozjańskim in part.inf. w 1791 r. W 1801 r. stryj zdał na niego rządy diecezją żmudzką. Wsławił się wtedy działalnością na rzecz oświaty dla ludu. W zakładaniu szkółek, szkół podwydziałowych i wydziałowych wspierał go wówczas Adam Jerzy Czartoryski¹³.

Już w pełnych chaosu pierwszych dniach kampanii duchowni, w tym Józef Giedroyc, zaangażowali się w uspokojenie wsi litewskiej, którą ogarnęły niepokoje po wkroczeniu Wielkiej Armii na Litwę. Rozpoczęcie wojny wywołało nie tylko początki powstania narodowego, ale przyniosło także efekt w postaci niepokojów społecznych¹⁴. Dla chłopów litewskich, żyjących w strasznych warunkach w okresie rządów rosyjskich, a ponadto obciążonych świadczeniami na rzecz panów i obowiązkiem służby wojskowej, wkroczenie Francuzów było sygnałem do zrzucenia jarzma niewoli. Ich marzeniem było stać się ludźmi wolnymi – wzorem współbraci z Księstwa Warszawskiego. Napoleon miał im owo wyzwolenie zapewnić¹⁵. W pierwszych dniach wojny ruch chłopski najsilniej rozwinął się w powiatach oszmiańskim i trockim guberni wileńskiej, doszczętnie spustoszonych przez oddziały i maruderów z Wielkiej Armii. Chłopi na tym obszarze razem z dezertierami łączyli się w bandy, wspólnie grabiąc okolice. Do buntu namawiali ich żołnierze i oficerowie francuscy¹⁶. Antoni Białkowski, pisząc o wystąpieniu chłopów litewskich, wspominał:

[...] nasi żołnierze zaczęli wyklądać tamtejszym chłopom źle zrozumiałą wolność. Wystawiali im, że zasady wolności w Księstwie Warszawskim zaprowadzone polegają

¹³ M. Godlewski, *Giedroyc Józef*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. VII, Kraków 1948–1958, s. 428.

¹⁴ D. Nawrot, *op. cit.*, s. 224; G. Fabry, *op. cit.*, s. 97, 140, 195–196, 268, 354, 408, 559.

¹⁵ B. Dundulis, *Napoléon et la Lituanie en 1812*, Paris 1940, s. 174–175; R. Sołtyk, *op. cit.*, s. 14; E. Sanguszko, *Pamiętniki 1786–1815*, Kraków 1876, s. 60; M. Kukiel, *Wojna 1812 r.*, t. I, Kraków 1937, s. 381.

¹⁶ L'exposition des abus qui se sont glissés dans administration de toutes les fonctions publiques avec les moyens d'y remédier, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Zamoyskich [dalej: AZ] 83, k. 470. *Vide*: V. Savickij, *Upickij uezd v period francuzskoj okkupacii*. „Istoriâ” 1978, t. XVIII, s. 66–78; idem, *Volnieniâ krest'an v upickom uезде v 1812 g.*, „Istoriâ” 1965, t. VII, s. 161–165; B. Dundulis, *Napoleono armijos kelias per Lietuvą*, „Istoriâ” 1963, t. IV, s. 89–104.

na tem, że chłop jest równy swemu dziedzicowi. Chłopy, korzystając z obecności wojsk naszych, napadają na dwór swego dziedzica (mszcząc się za osobiste urazy) i całą rodzinę wyrzynają¹⁷.

Ponieważ notowano przypadki wsparcia, jakiego chłopom głoszącym swoje postulaty udzielali niektórzy duchowni, biskup żmudzki Józef Giedroyc wypowiedział się w liście przeciwko księżom popierającym chłopskie nieposłuszeństwo. Kierując w tej sprawie specjalny apel do księży w swojej diecezji, starał się również nakłonić chłopów do powrotu do dotychczasowych zajęć¹⁸.

Z ambon na Litwie odczytywano wówczas proklamację Komisji Rządu z 4 lipca, która powiadamiając o swym powstaniu, jednocześnie w rozporządzeniach do władz powiatowych wzywała wszystkich do zachowania spokoju, a włościan do powrotu do domów i wypełniania swoich obowiązków, pisząc o „szczęśliwej przemianie” i nowych zadaniach mieszkańców kraju związanych z wojną. Ostatecznie w dwóch kolejnych proklamacjach z 7 lipca, odczytywanych w kościołach Litwy, Komisja przekazywała swe stanowisko w sprawie ostatnich wydarzeń¹⁹. W pierwszej, skierowanej do szlachty, potwierdzała dotychczasowy stan rzeczy i zapowiadała powrót ładu i bezpieczeństwa. W drugiej nakazywała chłopom powrót do domów i do wykonywania powinności wynikających z obowiązującego prawa, jednoznacznie stwierdzając, że włościanie nie mogą naruszać własności swych panów. Budzono jednak nadzieję, pisząc, że do czasu ogłoszenia nowych rozporządzeń chłopci zyskują opiekę rządu przed wszystkimi nadużyciami i krzywdami ze strony ziemian. Zapowiadano także ukaranie wszystkich stawiających opór. W ostatecznym uspokojeniu wsi litewskiej istotną rolę odegrali duchowni. Sam biskup Józef Giedroyc 14 sierpnia 1812 r. opublikował list, w którym wzywał duchowieństwo swej diecezji do współpracy z Francuzami oraz władzami litewskimi na Żmudzi i zaangażował się w działania zlecone przez Komisję Rządu²⁰.

Ostatecznie, bardzo wpływowy kler katolicki na Litwie przyjął z zaledwie kilkoma wyjątkami postawę przychylną wobec cesarza Francuzów. Początkowo nie

¹⁷ A. Białkowski, *Wspomnienia starego żołnierza*, Gdynia 2003, s. 154.

¹⁸ B. Dundulis, *Napoléon et la Lituanie...*, s. 182; *Akty i dokumenty arhiva vilenskogo, kovenskiego i grodnenskogo general-gubernatorskogo upravleniâ k istorii 1812–1813*. (Vilenskij vremennik), č. 1–2, Viłna 1912–1913, tu: č. 2, s. 166; A. Janulaitis, *1812 m. atsišaukimai*, t. I, Kaunas 1930, s. 363.

¹⁹ Sesja KRTWKL z 4 i 7 VII 1812 r., Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych w Moskwie (Rossijskij Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov) [dalej: RGADA], f. 12, b. 262, cz. 5; „Kurier Litewski”, 15 VII 1812, nr 52; K. Voenski, *op. cit.*, s. 150–152; M.K. Ogiński, *Mémoire sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusqu’à la fin de 1815*, t. III, Paris 1826–1827, s. 213.

²⁰ „Kurier Litewski”, 22 VII 1812, nr 54.

manifestował jednak wielkiego zapału, na co wpływ zapewne wywarły ekscesy, a czasem zwykły bandytyzm towarzyszący pierwszym dniom kampanii przeciwko Rosji. Zdarzało się, że niżsi rangą duchowni przyjmowali postawę zachowawczą wobec Francuzów z powodu ówczesnego konfliktu papieża z Napoleonem, a także ze względu na swój stosunek do systemu rządów cesarskich i ocenę pozycji Kościoła w Księstwie Warszawskim²¹. Na Litwie dziwiono się także brakowi kapelanów w oddziałach francuskich, uważano bowiem, że powinni im towarzyszyć²². Ostatecznie biskupi litewscy wsparli Napoleona, opowiadając się za odbudową Królestwa Polskiego ogłoszoną przez Konfederację Generalną w Warszawie²³. Wprawdzie biskup wileński Hieronim Stroynowski został, w celowej akcji internowania wpływowych postaci życia publicznego, wywieziony przez Rosjan na wschód, ale biskup sufragan wileński, a wcześniej inflancki i tytularny biskup Limyra w Licia Adam Kossakowski stanął po stronie cesarza Francuzów. Biskup przewodniczył organizowanym po wyzwoleniu Litwy w 1812 r. uroczystościom. Wszedł też w skład władz litewskich²⁴. Tak samo postąpił biskup unicki Adrian Hołownia, sufragan wileński²⁵. Także

²¹ J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 267. Krytyczne uwagi na ten temat w: L'exposition des abus qui se sont glissés..., k. 462–466.

²² J. Hartwigh, *1812. Der Feldzug im Kurland*, Berlin 1910, s. 59; J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 266.

²³ Kiedy rozpoczynała się „druga wojna polska”, duchowieństwo Księstwa Warszawskiego nie miało wątpliwości kogo powinno wesprzeć w chwili, gdy pojawiła się możliwość odbudowy Królestwa Polskiego. Mimo konfliktów z władzami i kryzysu w stosunkach Napoleona z papieżem Piusem VII Kościół katolicki w Księstwie Warszawskim poparł z pobudek patriotycznych wojnę z Rosją w 1812 r., mając tak jak większość społeczeństwa nadzieję, że jej efektem będzie restytucja Królestwa Polskiego. Miał to być dowód miłosierdzia Bożego nad Polską, a dowodem na takie przekonanie, także wśród duchownych, jest liczba ich akcesów złożonych do utworzonej 28 VI 1812 r. Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego. Już w czasie obrad sejmowych w Warszawie 26 czerwca głos zabrał biskup wigierski Jan Klemens Gołaszewski, wzywając wszystkich do poparcia sprawy narodowej. Natomiast w Akcie Konfederacji Generalnej znalazło się wezwanie do biskupów o wydanie listów pasterskich pouczających wiernych o konieczności składania akcesów do Konfederacji. Biskupi zastosowali się do powyższych instrukcji, tak jak reszta społeczeństwa, spodziewając się, że wojna Napoleona z Aleksandrem przekreśli hańbę rozbiorów. Książę głosili nawet nauki patriotyczne do wiernych, pouczając ich o obowiązkach chrześcijan wobec Boga i Ojczyzny. W kazaniach przypomiano zło wyrządzone przez Rosję Rzeczypospolitej. E. Ziółek, *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*, Lublin 2012, s. 699–701; *Diariusz sejmowy z roku 1812*, wyd. M. Kallas, „Teki Archiwalne” 1989, nr 21, s. 132–150; *vide: Dziennik Konfederacji Królestwa Polskiego roku 1812*, Warszawa 1812 nr 1–33.

²⁴ H. Dylągowa, *Duchowieństwo katolickie wobec sprawy narodowej 1764–1864*, Lublin 1981, s. 65. *Vide*: M. Loret, *Kościół katolicki w początku panowania Aleksandra I*, „Przegląd Narodowy” 1914, t. XIII, s. 15; K. Szantyr, *Zbiór wiadomości o Kościele i religii katolickiej w Cesarstwie Rosyjskim*, t. I, Poznań 1843, s. 292; J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 416; V.G. Krasnânskij, *op. cit.*, s. 32–33.

²⁵ J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 253.

pierwszy biskup miński, eksjezuita, mianowany biskupem przez Pawła I w 1798 r., Jakub Dederko dał dowody wielkiego patriotyzmu. Założyciel mińskiego Towarzystwa Dobroczynności w 1812 r. wysłał list do marszałka Konfederacji Generalnej Adama Kazimierza Czartoryskiego zawierający deklarację gorących uczuć dla ojczyzny, a w czasie funkcjonowania napoleońskich władz Litwy wspierał z zaangażowaniem ich działania. Miał poważne zatargi z klerem prawosławnym wskutek zachęcania mnichów unickich do oporu przeciwko dyzunitom. Próbował nawet w 1812 r., korzystając z wyzwolenia Litwy, wtrącać się sprawy Kościoła unickiego i prawosławnego, w czym powstrzymać go musiała Komisja Rządu²⁶. Zajął przy tym w Mińsku dom biskupa prawosławnego, który usunął się z miasta, a cerkiew domową przerobił na kaplicę katolicką, którą poświęcił. Po wojnie z tych właśnie powodów został jako jedyny z biskupów ukarany przez Rosjan. Oddano go pod sąd metropolity mohylewskiego Stanisława Bohusza Sistrzeńcewicza, a ukazem carskim ostatecznie pozbawiono rządów w diecezji i zesłano do Ołyki, gdzie miał zamieszkać przy kolegiacie, pod nadzorem biskupa łuckiego²⁷.

Biskupi zaangażowali się w działalność administracji napoleońskiej Litwy. Biskup Adam Kossakowski został członkiem Komitetu Religii i Oświecenia Komisji Rządu, działającego pod przewodnictwem rektora Uniwersytetu Wileńskiego i członka Komisji Rządu Jana Śniadeckiego. Obok niego w Komitecie zasiadał biskup unicki Adrian Hołownia²⁸. Naczelne zadanie Komitetu Religii i Oświecenia polegało na utrzymaniu normalnego funkcjonowania szkolnictwa na obszarze czterech departamentów pod władzą Komisji Rządu i otwarciu z początkiem roku szkolnego placówek oświatowych. W tym celu niezwykle istotne było ich uwolnienie od narzuconych w chwili rozpoczęcia działań wojennych obowiązków, polegających na przekształceniu podległych im obiektów w szpitale czy magazyny. Trzeba było także zabezpieczyć nietykalność funduszy edukacyjnych i urzędzeń szkolnych²⁹. Do obowiązku Komitetu należało również czuwanie nad sprawami wyznaniowymi, czyli opieka nad ludnością każdego wyznania i nad funduszami na utrzymanie świątyń, urzędników i służb kościelnych, połączonymi z funduszami

²⁶ Wynikało to między innymi z zalecenia gubernatora mińskiego M. Bronikowskiego, który nakazał biskupowi dostarczyć opis parafii katolickich i unickich. J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 268.

²⁷ Biskup Jakub Dederko jeździł nawet do Głębokiego, by spotkać się z Napoleonem. M. Godlewski, *Dederko Jakub*, [w:] *PSB*, t. V, Kraków 1939–1946, s. 47–48; J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 227, 266, 283, 416; A. Janulaitis, *op. cit.*, s. 362–365; *Akty i dokumenty...*, č. 2, s. 204; V.G. Krasnânskij, *op. cit.*, s. 28–32; B. Dundulis, *Napoléon et la Lituanie...*, s. 194–195; K. Voenskij, *op. cit.*, s. 153, 188, 126–194, 317, 438, 446, 452.

²⁸ Sesja KRTWKL z 18 VII 1812 r., RGADA, f. 12, b. 262, cz. 5.

²⁹ Wiadomość o składzie rządu teraźniejszego Litwy, AGAD, AZ 83, k. 403; Protokół pism z Komitetu Oświecenia wychodzących od 27 VII do 4 XI 1812 r., RGADA, f. 12, b. 262, cz. 1.

na rzecz edukacji. Ponadto Komitet sprawować miał nadzór nad wyborem duchownych, nad wakującymi beneficjami, czuwać też miał nad domami zakonnymi obojga płci, ale także nad utrzymywanymi przez duchownych szkołkami parafialnymi miejskimi i wiejskimi. Natomiast władza sądowa konsystorza (sądów) złożonych z osób zatwierdzonych przez Komitet miała się ograniczać do rozstrzygnięcia spraw związanych z naruszaniem karności duchowej. Nosząc się z zamiarem rozciągnięcia na Litwę *Kodeksu Napoleona*, sprawy małżeńskie pozostawiano do tymczasowej regulacji Komitetowi Sprawiedliwości. Żądano przy tym raportów z poszczególnych diecezji z wyliczeniem tychże spraw³⁰. W odezwie do duchownych Komitet tłumaczył się z tych zadań, obawiając się sprzeciwu kleru. Powoływał się na przykłady innych państw, gdzie funkcjonowały podobne instytucje (także za czasów rządów rosyjskich) i zapewniał, że będzie kierował się w swoim postępowaniu tolerancją religijną i nie dopuści, aby jedno wyznanie prześladowało inne. Zdawano sobie sprawę, że projekty zmian w sprawach religijnych, przygotowywane przez Komisję Rządu, nie zyskają akceptacji całego duchowieństwa³¹. Obawiano się również, że rozpatrywany 17 września przez Komisję Rządu projekt specjalnego podatku od duchownych może wywołać niechęć do poczynań władz. Podatek miał objąć biskupów, prałatów, kanoników, plebanów oraz księży świeckich i zakonnych, którzy na rzecz skarbu mieli przeznaczyć specjalną opłatę oraz czteroletni procent od dochodów, płatny w ciągu sześciu miesięcy³². Ważną decyzją Komitetu było przywrócenie 28 lipca kalendarza gregoriańskiego. Przeciwwstawiał się też Komitet próbie zaprowadzenia cenzury religijnej, nie dopuszczając do zablokowania z inicjatywy księdza Augustyna Tomaszewskiego, profesora teologii i delegata Uniwersytetu Wileńskiego do cenzury, wystawienia sztuk teatralnych uznanych przez gorliwego cenzora za obrażające uczucia religijne.

Natomiast biskup książę Józef Giedroyc zaangażował się jeszcze w lecie 1812 r. w usprawnianie napoleońskiej administracji Litwy. Kiedy z inicjatywy Komitetu Spraw Wewnętrznych 25 sierpnia Komisja Rządu rozpatrywała projekt wysłania specjalnych komisarzy do czterech departamentów, to dla powiatów żmudzkich specjalnym delegatem mianowano właśnie biskupa³³. Delegatów, w tym Giedroycia, opatrzone nadzwyczajnymi pełnomocnictwami, w celu

³⁰ W dniu 14 XI 1812 r. udzielono nawet nagany biskupowi żmudzkiemu Józefowi Giedroycowi, że nie dotrzymał sześciotygodniowego terminu. J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 266.

³¹ *Ibidem*, s. 267; S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie 1818–1825*, Warszawa 1959, s. 11–12, 32–33.

³² Sesja KRTWKL z 17 IX 1812 r., RGADA, f. 12, b. 262, cz. 5.

³³ Sesja KRTWKL z 25 i 26 VIII 1812 r., *ibidem*.

[...] przyspieszenia egzekucji rozkazów, obudzenia ducha narodowego, oświecenia o duchu i znaczeniu ustaw rządowych, zachęcenia do cierpliwości i ofiar nieoddzielnych od stanu rzeczy, w jakim się znajdujemy, na koniec, aby podaniem rady i środków ułatwić zachodzące trudności, wzbudzać uszpiętą gorliwość, a szlachetne usiłowania kierować ku dobru publicznej sprawy³⁴.

Autor instrukcji, odwołując się przy tym do poczucia obowiązków obywateli i ich patriotyzmu, pisał:

Nie można pomyśleć bez smutku i boleści, że po dwóch miesiącach otwartej kampanii pułki litewskie nie zebrały się jeszcze na obronę ojczyzny, nie wystąpiły jeszcze na pole chwały i waleczności, którą świetnieją wojska Księstwa Warszawskiego, że epoka zwołanych sejmików, święto zbawcy i szczęścia naszego, zawiodła oczekiwania Komisji Rządowej w zgromadzeniu podatków i zaległości skarbowych. Gdy dotąd nie odpowiada skutek tak gwałtownie dotykającym nas potrzebom i wielkim zamiarom, Komisja postanowiła wysłać do departamentów delegowanych spośród ludzi powszechnym zaufaniem i gorliwością znakomitych³⁵.

Biskup Giedroyc jako delegat Komisji Rządu rozpoczął nawet reformowanie niektórych podprefektur „co do wydziałów i organizacji odmian”, tak by sprawniej realizowały nałożone na nie zadania. Zmiany takie wprowadził w podprefekturze rosieńskiej. Działania te jednak wstrzymano, ostatecznie podejmując się reorganizacji wszystkich władz szczebla lokalnego³⁶.

Duchowieństwo w całą mocą zaangażowało się na Litwie w propagowanie idei odbudowy Królestwa Polskiego, co miało przynieść zwycięstwo Napoleona w wojnie z Rosją. Jeszcze latem 1812 r. faktyczny przywódca władz litewskich Aleksander Sapieha, autor *Obrony Litwy*, wzywał duchownych, by nauczali lud, że obowiązek obronny ojczyzny, dla której każdy winien poświęcać siebie i swój majątek, należy do najświętszych powinności. Apel spotkał się z pozytywnym odzewem. Z udziałem duchowieństwa katolickiego uroczyste obchodzono w Wilnie i w innych miastach Litwy wszelkie rocznice oraz kluczowe wydarzenia związane z przebiegiem kampanii przeciwko Rosji. Biskupi i księża zaangażowali się w uroczyste przystąpienie Litwy do Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego zorganizowane

³⁴ Instrukcja dla delegowanych od KRTWKL do departamentów dla wprowadzenia czynności w działania rządowe z 14 IX 1812 r., RGADA, f. 12, b. 261, nr 926.

³⁵ Sesja KRTWKL z 15 IX 1812 r., RGADA, f. 12, b. 262, cz. 5. Nominacje delegatów z 15 IX 1812 r. – RGADA, f. 12, b. 261, nr 975–980.

³⁶ Komitet Spraw Wewnętrznych do KADW z 30 X 1812 r., AGAD, Archiwum Publiczne Potockich [dalej: APP] 144, t. I, k. 186.

14 lipca 1812 r. Rano, o godzinie 11, wszyscy znaczniejsi obywatele litewscy obecni w Wilnie zebrali się przed siedzibą Komisji Rządu. Kiedy ruszono do kościoła katedralnego, na czele kroczyła delegacja władz Konfederacji Generalnej z Józefem Wybickim. Za nimi szli członkowie Komisji Rządu, członkowie Komisji Administracyjnej Departamentu Wileńskiego oraz członkowie administracji powiatowej i mer miasta. Przed katedrą stały już bataliony, świeżo utworzonej w stolicy Litwy, gwardii narodowej oraz oddział gwardii cesarskiej. Asystowały wszystkie cechy i tłumy mieszkańców miasta³⁷. W południe biskup Adam Kossakowski, ubrany w szaty pontyfikalne, przy akompaniamencie muzyki i chóru, odprawił trwającą dwie godziny mszę, w asyście biskupa unickiego Adriana Hołowni. Obecni byli także duchowni prawosławni. Władze litewskie zasiadły w stułach kapituły, a katedrę wypełniały tłumy wojskowych, obywateli i dam litewskich. Wszyscy ozdobieni kokardami z granatowych i karmazynowych wstążek. Po odśpiewaniu *Te Deum laudamus* głos zabrał, w imieniu władz litewskich, tymczasowy przewodniczący Komisji Rządu Józef Sierakowski, tłumacząc wagę Aktu Konfederacji Generalnej, a odczytał go, wraz z akcesem Litwy, sekretarz Józef Kossakowski³⁸. Uroczystości w katedrze zakończyło zaintonowanie przez biskupa Kossakowskiego *Salvum fac imperatorem Napoleonem*³⁹.

Jedną z największych uroczystości zorganizowano w Wilnie 15 sierpnia 1812 r., w dzień urodzin Napoleona. Towarzyszyły jej ceremonie religijne, celebrowane przez księdza Nikodema Puzynę (późniejszego biskupa), w tym msza w katedrze, przemówienie mera, kolacja u ministra spraw zagranicznych Francji Huguesa Mareta i bal wydany przez Komisję Rządu. Teatr dawał darmowe przedstawienia, miasto było iluminowane, wielki plac nazwano imieniem cesarza. W każdym miejscu podkreślano jedność Księstwa Warszawskiego i Litwy, czy to za pomocą transparentów, czy figur alegorycznych⁴⁰. W tym dniu ksiądz prałat Michał Dłuski złożył w katedrze wileńskiej przysięgę na wierność Napoleonowi. Dłuski był wśród wyższego kleru najaktywniejszym zwolennikiem Napoleona. Był członkiem kapituły

³⁷ D. Nawrot, *op. cit.*, s. 335–336; M. Baliński, *op. cit.*, k. 48–49.

³⁸ J. Obst, *Dokumenty i relacje dotyczące 1812 r. na Litwie*, „Litwa i Rus” 1912, t. II, z. 2–3, s. 83–88; B. Dundulis, *Napoléon et la Lituanie...*, s. 146; J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 94–96, 341.

³⁹ „Kurier Litewski”, 15 VII 1812, nr 52; M. Baliński, *op. cit.*, k. 46–48; Tom trzeci gazet warszawskich..., k. 80 i 85; D. Nawrot, *op. cit.*, s. 337; J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 94–96; W. Zahorski, *Z roku 1812 w Wilnie*, Warszawa 1901, s. 4.

⁴⁰ K. Voenskij, *op. cit.*, s. 263–268; J. Obst, *op. cit.*, s. 135–155; „Kurier Litewski”, 19 VIII 1812, nr 65 i 26 VIII 1812, nr 68; A. Kudrinskij, *Vił'na v 1812 godu*, Vił'na 1912, s. 99; J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 273–275. *Vide: Kazanie w dzień uroczystego obchodu imienin najjaśniejszego i najpotężniejszego Napoleona Wielkiego*, [druk współczesny z 1812 r.], „Kurier Litewski” 1812.

wileńskiej oraz Komisji Edukacyjnej Litewskiej. W swych kazaniach prałat przez całe lato i jesień 1812 r. zagrzewał do wysiłku na rzecz odbudowy ojczyzny. Na jesieni wskrzesił nawet lożę *Gorliwy Litwin*, której został dozorcą. Po powrocie Rosjan, za postawę w czasie wojny, zesłany został na dwa lata na Syberię⁴¹. Uroczystości z okazji urodzin Napoleona zorganizowano we wszystkich miastach departamentalnych i powiatowych na Litwie. W Mińsku mszę odprawił biskup Dederko, potem odbyła się parada wojskowa, a wieczorem wystawiono sztukę Jana Chodźki: *Litwa wyzwolona, czyli przejście Niemna*. Podobne uroczystości organizowano w Grodnie i Białymstoku⁴². Na Litwie z udziałem duchowieństwa świętowano również zwycięstwa pod Smoleńskiem i Borodino. Zajęcie Moskwy, o którym wieść dotarła do Wilna 20 września, stało się okazją do zorganizowania już następnego dnia uroczystych obchodów⁴³. Kiedy 14 września korpus Claude'a Victora dotarł do Mińska, marszałka witali jeszcze pod miastem gubernator Mikołaj Bronikowski z całym sztabem, biskup miński i członkowie komisji administracyjnej. „Z chlubą oglądaliśmy dywizję polską, która przed siedmioma miesiącami opuściła Hiszpanię. Serca tych wojowników pałają niecierpliwością do nowej walki za ojczyznę”. Żołnierzy witali wszyscy obywatele. Wojsko wystąpiło w paradzie, której towarzyszyły okrzyki mieszkańców Mińska: „Niech żyje wskrzesiciel Polski i Litwy Napoleon Wielki”⁴⁴.

Także w dniach klęski duchowni nie opuścili swoich wiernych. Jednym z ostatnich kroków podjętych przez Komitet Religii i Oświecenia było wydanie 28 listopada 1812 r. odezwy do duchowieństwa, w której wzywano je do opieki nad wiernymi w nadchodzących trudnych czasach. Pisano, że „szczęśliwość i porządek trzody zależy od pasterzy” i dlatego proszono, aby księża nie opuszczali parafii bez zezwolenia władzy zwierzchniej i nie na dłużej niż kilkanaście dni. Przypomniano również, że

[...] rozwolnienie obyczajów i zepsucie moralne zawsze były poprzedzone złym przykładem, zepsuciem i rozwolnieniem nauczycieli i przewodników duchowych. Biada krajowi, biada społeczeństwu, kiedy z tego samego źródła, które na utrzymanie życia

⁴¹ J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 416; V.G. Krasnânskij, *op. cit.*, s. 28; C. Falkowski, *Dłuski Michał*, [w:] *PSB*, t. V, s. 193–194; W. Zahorski, *Przyczynek do dziejów wileńskiej loży masonskiej „Gorliwy Litwin”*, „Litwa i Ruś” 1912, t. I, z. 3, s. 147; L. Hass, *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław–Warszawa 1982, s. 273.

⁴² K. Voenskij, *op. cit.*, s. 293–305, 359, 375; J. Obst, *op. cit.*, s. 142, 156; „Kurier Litewski”, 23 VIII 1812, nr 67; 26 VIII 1812, nr 68; 29 VIII 1812, nr 69; 26 IX 1812, nr 78.

⁴³ A. Ernouf, *Maret, duc de Bassano*, Paris 1884, s. 425; K. Voenskij, *op. cit.*, s. 269, 272–273; „Kurier Litewski”, 26 IX 1812, nr 78; H. Maret do Napoleona, 13, 18 i 20 IX 1812, Archiwum Narodowe w Paryżu (Archives nationales), AF IV 1647, pl. 3, nr 56, 65, 72.

⁴⁴ Tom trzeci gazet warszawskich..., k. 234.

moralnego jest przeznaczone, wypływają jadowite i wyplenające cnotę zarazy. Nic nie ma powszechniejszego nad przepisy i prawidła, podług których porządek i karność w duchowieństwie zachowane być powinny; lecz nie ma powszechniejszego, jak widzieć codziennie nadużycia i przestąpienia tych prac i prawideł⁴⁵.

Biskupom zaś zalecano, aby

[...] wszyscy duchowni, każdy przy swoim miejscu i obowiązku w porządku, cichości i pokorze ducha pełnili powinności stanu swego; rezydencje po miastach, zabawy i interesa świeckie, z powołaniem duchownym niezgodne i ustawami kościelnymi surowo zabronione, nigdzie nie będą cierpiane i z użyciem władzy świeckiej imać winnych i albo na pokutę, albo do domów poprawy, albo do miejsc ich obowiązków niezwłocznie wysyłać będą obowiązani⁴⁶.

Faktem jest, że społeczeństwo Litwy, tak mocno doświadczone skutkami działań militarnych na początku kampanii 1812 r., w większości stanęło u boku Napoleona, ofiarując mu pomoc w wojnie z Aleksandrem I. Także duchowni katoliccy i unicycy na Litwie poszli śladem swych braci z Księstwa Warszawskiego, udzielając poparcia cesarzowi Francuzów. Mimo konfliktu między Napoleonem a Piusem VII, wsparli wysiłek wojenny kraju. Natomiast duchowieństwo prawosławne w większości przypadków zajęło stanowisko nieprzychylnie lub bierne wobec nowych władz litewskich⁴⁷. W efekcie jedność większości społeczeństwa pozwoliła wypełnić nałożony na Litwę obowiązek wystawienia własnych regimentów i zaopatrzenia magazynów Wielkiej Armii. Aleksander Potocki nie przypadkiem pisał, wspominając wydarzenia z lata 1812 r.: „Lecz po tem coś my u siebie widzieli, wiem, iż rzeczy, które się nawet najniepodobniejsze zdawały, nie bez śladów wprawdzie, ułożyły się w niepamięć poszły”⁴⁸. Jednak przegrana Napoleona w wojnie z Aleksandrem I i tragiczny odwrót z Moskwy zniweczyły wysiłek Litwy w 1812 r.

⁴⁵ J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 270.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ N.F. Dubrovin, *Ruskaâ žizn' v načale XIX veka*, „Russkaâ starina” 1902, t. CXII, s. 43; J. Iwaszkiewicz, *op. cit.*, s. 139–140, 226, 406; N.A. Troickij, *1812. Velikij god Rossii*, Moskwa 1988, s. 215–216; H. Mościcki, *Pod berłem carów*, Warszawa 1924, s. 64; L'exposition des abus qui se sont glissés..., k. 468–472.

⁴⁸ A. Potocki do S.K. Potockiego, 14 XI 1812, AGAD, APP 285.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła archiwalne

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Paryżu
(Archives du Ministère des Affaires étrangères)

Corr. Pologne, Supplément 17

Archiwum Narodowe w Paryżu (Archives nationales)

AF IV 1647, pl. 3

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]

Archiwum Zamoyskich [AZ] 83

Archiwum Publiczne Potockich [APP] 144, 285

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie [BJ]

rkps 3087

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku

rkps 11163

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie
(Lietuvos valstybes istorijos archyvas) [LVIA]

f. 1532, a. 1, b. 7

Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych w Moskwie
(Rossijskij Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov) [RGADA]

f. 12, b. 261, nr 926, 975–980

f. 12, b. 262, cz. 1, cz. 5

Źródła drukowane

Akty i dokumenty arhiva vilenskogo, kovenskogo i grodnenskogo general-gubernatorskogo upravleniâ k istorii 1812–1813. (Vilenskij vremennik), č. 1–2, Vil'na 1912–1913.

Białkowski A., *Wspomnienia starego żołnierza*, Gdynia 2003.

Bomsdorff R. von, *Mitteilungen aus dem russischen Feldzuge an einem Offizier des Generalstabes*, Bd. I, Leipzig 1816.

Brandt H., *Moja służba w Legii Nadwiślańskiej. Wspomnienia z Hiszpanii oraz Rosji 1807–1812*, Gdynia 2002.

Canitz und Dallewitz C., *Denkschriften*, Bd. I, Berlin 1888.

Caulaincourt A., *Mémoires du Général de Caulaincourt, Duc de Vizence*, t. I, Paris 1933.

Choiseul-Gouffier Z., *Mémoires historiques sur l'empereur Alexandre et la cour de Russie*, Paris 1829.

Dedem van der Gelder A., *Mémoires*, Paris 1900.

Diariusz sejmowy z roku 1812, wyd. M. Kallas, „Teki Archiwalne” 1989, nr 21, s. 109–170.

Dziennik Konfederacji Królestwa Polskiego roku 1812, nr 1–33, Warszawa 1812.

Fabry G., *Campagne de Russie (1812)*, publié sous la direction de la Section Historique de l'État-major de l'Armée, t. III, Paris 1903.

Hartwich J., *1812. Der Feldzug im Kurland*, Berlin 1910.

Kazanie w dzień uroczystego obchodu imienin najjaśniejszego i najpotężniejszego Napoleona Wielkiego, [druk współczesny z 1812 r.], „Kurier Litewski” 1812.

Lejeune L., *Mémoires du Général Lejeune*, t. II, Paris 1896.

Martens C. von, *Denkwürdigkeiten aus dem Leben eines alten Offiziers*, Dresden–Leipzig 1848.

Morawski S., *Kilka lat młodości mojej w Wilnie 1818–1825*, Warszawa 1959.

Obst J., *Dokumenty i relacje dotyczące 1812 r. na Litwie*, „Litwa i Ruś” 1912, t. II, z. 2–3, s. 65–187.

Ogiński M.K., *Mémoire sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815*, t. III, Paris 1826–1827.

Saint-Chamans A., *Mémoires du Général Comte de Saint Chamans, ancien aide de camp du Maréchal Soult*, Paris 1896.

Sanguszko E., *Pamiętniki 1786–1815*, Kraków 1876.

Sołtyk R., *Napoléon en 1812. Mémoires historiques et militaires sur la campagne de Russie*, Paris 1836.

Voenskiij K., *Akty, dokumenty i materialy dla političeskoj i bytovoj istorii 1812 goda*, t. I, Sankt-Peterburg 1909–1912.

Zaleski M., *Pamiętniki*, Poznań 1879.

Prasa

„Kurier Litewski” 1812.

Opracowania

Anderson R., *Papa Pio VII (Barnaba Chiaramonti): la vita, il regno e il conflitto con Napoleone nel periodo seguente alla Rivoluzione francese, 1742–1823*, Roma 2000.

Dubrovin N.F., *Ruskaâ žizn' v načale XIX veka*, „Russkaâ starina” 1902, t. CXII, s. 37–65.

Dundulis B., *Napoléon et la Lituanie en 1812*, Paris 1940.

Dundulis B., *Napoleono armijos kelias per Lietuvą*, „Istorią” 1963, t. IV, s. 89–104.

- Dylałgowa H., *Duchowieństwo katolickie wobec sprawy narodowej 1764–1864*, Lublin 1981.
- Ernouf A., *Maret, duc de Bassano*, Paris 1884.
- Falkowski C., *Dłuski Michał*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. V, Kraków 1939–1946, s. 193–194.
- Godlewski M., *Dederko Jakub*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. V, Kraków 1939–1946, s. 47–48.
- Godlewski M., *Giedroyc Józef*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 428.
- Hass L., *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław–Warszawa 1982.
- Iwaskiewicz J., *Litwa w roku 1812*, Kraków 1912.
- Janulaitis A., *1812 m. atsišaukimai*, t. I, Kaunas 1930.
- Krasnânskiĭ V.G., *Minskij departament Velikogo Knâzestva Litovskogo*, Sankt-Peterburg 1902.
- Kudrinskiĭ A., *Vil'na v 1812 godu*, Vil'na 1912.
- Kukiel M., *Wojna 1812 r.*, t. I, Kraków 1937.
- Leflon J., *Monsieur Emery l'Église concordataire et impériale*, Paris 1947.
- Loret M., *Kościół katolicki w początku panowania Aleksandra I*, „Przegląd Narodowy” 1914, t. XIII, s. 124–169.
- Mościcki H., *Pod berłem carów*, Warszawa 1924.
- Nawrot D., *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008.
- Savickij V., *Upickij uezd v period francuzskoj okkupacii*, „Istoriâ” 1978, t. XVIII, s. 66–78.
- Savickij V., *Volneniâ krest'an v upickom uezde v 1812 g.*, „Istoriâ” 1965, t. VII, s. 161–165.
- Szantyr K., *Zbiór wiadomości o Kościele i religii katolickiej w Cesarstwie Rosyjskim*, t. I, Poznań 1843.
- Troickij N.A., *1812. Velikij god Rossii*, Moskva 1988.
- Tulard J., *Napoleon – mit zbawcy*, Warszawa 2003.
- Zahorski W., *Przyczynek do dziejów wileńskiej loży masonskiej „Gorliwy Litwin”*, „Litwa i Ruś” 1912, t. I, z. 3, s. 145–151.
- Zahorski W., *Z roku 1812 w Wilnie*, Warszawa 1901.
- Ziółek E., *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*, Lublin 2012.

Notka o autorze

Prof. dr hab. Dariusz Nawrot – profesor nauk humanistycznych, od 1986 r. pracownik naukowy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Członek Zespołu historii wojskowości Polskiej Akademii Nauk. Dyrektor Instytutu Zagłębia Dąbrowskiego.

Zainteresowania naukowe: dzieje ziem polskich w epoce napoleońskiej oraz polskich formacji wojskowych w czasach Księstwa Warszawskiego, dzieje Rzeczypospolitej w ostatnich latach jej istnienia, historia Zagłębia Dąbrowskiego.

dariusz.nawrot@us.edu.pl